

PALEO- AKTUEEL

2

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1991, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: G.J. Bartstra

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0251-8

PALEO-AKTUEEL

2

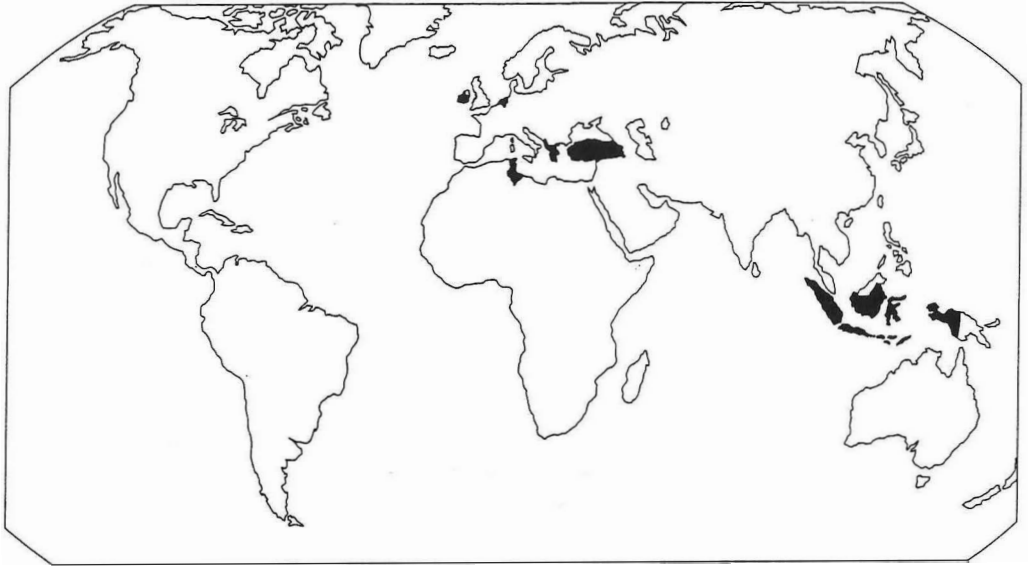
redactie

**Mette Bierma
Jurjen M. Bos**

Biologisch-Archaeologisch Instituut

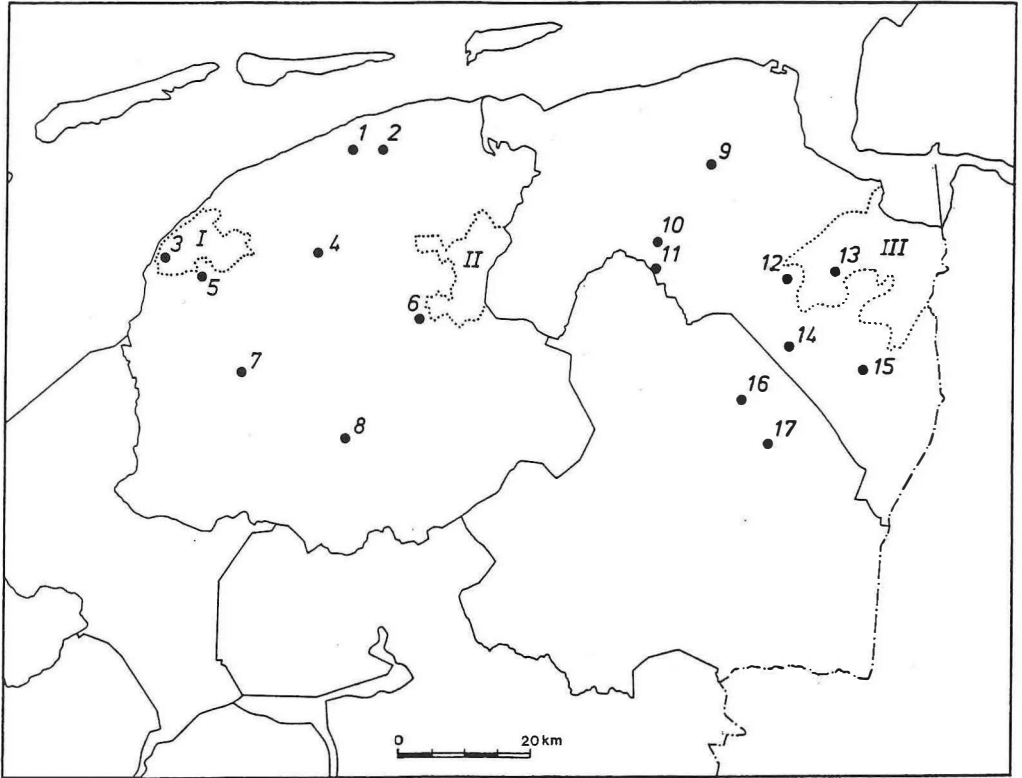
Groningen, 1991

In deze aflevering: Griekenland, Ierland, Indonesië, Nederland, Tunesië en Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Oosterbeintum; 2. Foudgum; 3. Wijnaldum; 4. Leeuwarden; 5. Doijum; 6. Egbertsgaasten; 7. Bons; 8. Oudehaske; 9. Stedum; 10. Groningen; 11. Neerwolde; 12. Zuidwolde; 13. Scheemda; 14. Wildervank; 15. Onstwedderholte; 16. Gieten; 17. Bronneger; I. De Bjirmen; II. Achtkarspelen-Drachten-Eestrum; III. Dollardboezem.

INHOUD

G.-J. BARTSTRA Het BAI op Sulawesi: verkenningen in de Walanae vallei	9
S. BOTTEMA, H.A. GROENENDIJK & E. MOOK-KAMPS Archeologisch en palynologisch onderzoek van een pingo te Wildervank (Gr.)	15
D. STAPERT Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1990	19
E. KRAMER Mesolithische vondsten bij Egbertsgaasten (Fr.)	25
S. BOTTEMA, F. BOTTEMA & N. BOTTEMA-MACGILLAVRY De exploitatie van een infrastructureel traag ecosysteem: het verzamelen van wijngaardslakken	28
P. KROEZENGA, J.N. LANTING, R.J. KOSTERS, W. PRUMMEL & J.P. DE ROEVER Vondsten van de Swifterbantcultuur uit het Voorste Diep bij Bronneger (Dr.)	32
J.N. LANTING & S. BOTTEMA Aanwijzingen voor een pre-Trechterbekerlandnam in het Gietsenveentje, gem. Gieten (Dr.)	37
A.T. CLASON De radius-beitels van Ilipınar (Turkije)	40
E. DRENTH & A.E. LANTING De chronologie van de Enkelgrafcultuur in Nederland: enkele voorlopige opmerkingen	42
H.A. GROENENDIJK Grafheuvels op de Onstwedderholte (gem. Stadskanaal, Gr.)	47
B. RAFTERY & W.A. CASPARIE Houten veenwegen in Ierland	52
I.-L. STUIJTS Kinderoffers in de Tophet (Carthago); houtskoolonderzoek	58
J.M. PASVEER Foudgum (Fr.) in de Romeinse tijd	62

O.H. HARSEMA	
Wat Amerika ons kan leren: over 19e-eeuwse landschaps- schilderijen en ethno-ecologische geschiedschrijving	66
R. NEEF & S. BOTTEMA	
Mest als bron voor verkoold plantaardig materiaal uit opgravingen in het Nabije Oosten. Waarnemingen en experimenten	72
J. MOLEMA	
Archeologische verkenningen in de landinrichtingsgebieden Achtkarspelen, Eestrum en Drachten (Fr.)	77
A. EFSTATHÍOY, Z. MALAKASIÓTI & H.R. REINDERS	
Een survey in het gebied ten noorden van Hellenistisch Halos (Griekenland)	82
Y. DIJKSTRA	
De archeologie in ruilverkaveling De Bjirmen (Fr.)	87
W. PRUMMEL & E. KNOL	
Strandlopers op de brandstapel	92
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Nieuwe fragmenten van de 'koninklijke' spang van Wijnaldum (Fr.)	97
T. LOOIJENGA	
De runeninscriptie van Doijum (Fr.): echt of vals?	100
W.A. CASPARIE	
Houtgebruik in het vroeg-middeleeuwse grafritueel in Noord-Nederland	103
P.B. KOOI, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER	
De wierde De Weer bij Stedum (Gr.)	108
J.M. BOS, J.K. BOSCHKER, A. JAGER & D.M. VISSER	
Een terpje en een wier in Bons, bij Sneek (Fr.)	111
C.R. JAGER	
Veenterpen in Neerwolde (Gr.); het aardewerk van terp nr. 3	115
H.A. GROENENDIJK	
Middeleeuwse bedijking aan de rand van de Dollard bij Zuidbroek (Gr.)	118
J. MOLEMA	
Kerken in de voormalige Dollardboezem (Gr.)	123
H.T. UYTTERSCHAUT	
De menselijke skeletten uit Scheemda (Gr.)	127

G.L.G.A. KORTEKAAS Opgraving Wolters-Noordhoffcomplex te Groningen (Gr.)	130
J.T. ZEILER & J. SCHELVIS Veren, mijten en een luis	134
A. JAGER Het Kapittelhuis te Leeuwarden (Fr.)	137
W.A. CASPARIE & J. SCHONEVELD Een pseudo-leienboekje van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	140
P. BAKS De burcht van graaf Edzard in de stad Groningen, 1506-1514	143
J. SCHELVIS Een ei hoort erbij... Parasieten in en op de 17e-eeuwse bewoners van het Martiniekerkhof in Groningen (Gr.)	149

DE RUNENINSCRIPTIE VAN DOJJUM (FR.): ECHT OF VALS?

Tineke Looijenga

Het Fries Museum te Leeuwarden blijkt een waarachtige *Fundgrube* in de meest algemene zin van het woord. Vorig jaar werd op een walvisbenen staf die al honderd jaar in een vitrine hing, alsnog een vroeg-middeleeuwse runeninscriptie ontdekt. Dankzij het scherpe oog van archeoloog Egge Knol kan aan het Friese runencorpus de negentiende inscriptie worden toegevoegd. Gezien dit bescheiden aantal is deze ontdekking dus van waarde voor het bestuderen van de Friese taal- en cultuurgeschiedenis. En omdat Friese runeninscripties een aparte plaats innemen tussen de Scandinavische enerzijds en de Engelse anderzijds, is ook in dit internationale kader deze runenvondst van belang. Wie uitgebreid geïnformeerd wil worden over vondst en inscriptie leze het artikel dat hierover onlangs verscheen (Knol & Looijenga, 1990).

Intussen ondernam ondergetekende een zoektocht door de catacomben van het Fries Museum, in de hoop meer onontdekte runeninscripties te vinden. Geenszins een onwaarschijnlijke gedachte, want in een museum in Sleeswijk vond men enkele jaren geleden bij toeval een vergeten fibula in een la. Op deze fibula staat een inscriptie, mogelijk in runen, die, gezien de ouderdom van de fibula, in dat geval de oudste (1e eeuw AD) tot nog toe bekende inscriptie zou zijn!

Mijn zoektocht leverde, behalve exotica zoals een Indische olifantenkies afkomstig van een Fries heideveld, geen onbekende runeninscripties op. Wel werd een schapebotje (metatarsus) opgediept met inscriptie, dat al eerder door de vorige conservator van het Fries Museum G. Elzinga was beschreven in het jaarverslag van het Fries Museum in 1970. De Duitse runoloog prof.dr. K. Düwel had in een brief aan

Elzinga ook al zijn vermoedens geuit dat de inscriptie wel eens recent c.q. vals kon zijn. Omdat de inscriptie vervolgens in de literatuur als 'verdacht' of 'omstreden' werd aangeduid, leek mij een afdoend onderzoek naar de authenticiteit gewenst.

Behalve een tweetal ornamenten (fig. 1) stonden er mogelijk twee runen op (fig. 2). Het aanbrengen van zo'n korte inscriptie is niet moeilijk. Het vervalsen van langere, betekenisdragende, teksten is aanmerkelijk lastiger, want de auteur moet op de hoogte zijn van mogelijke en onmogelijke Oudfriese taalverschijnselen uit de vroege middeleeuwen. Daarnaast dient hij/zij zich van het juiste runenalfabet te bedienen en geen tekens te gebruiken die noodlottigerwijs verouderd, dan wel nog niet in zwang waren, ten tijde van de door hem/haar bedoelde taalfase.

Een vervalser is volgens prof. Düwel of iemand die uitstekend op de hoogte is en een vrijwel perfect kloppende inscriptie weet te maken (zowel technisch als taalkundig verantwoord), of een kluns en zijn vervalsing broddelwerk.

De runenorthografie bediende zich van speciale codes en een per gebied verschillend runenalfabet (*futhark* genoemd naar de eerste zes letters). Verder was er een bepaalde chronologie in taalontwikkeling en ontstonden, daaraan gekoppeld, innovaties en variaties in het *futhark*. Het Scandinavische *futhark* werd merkwaardigerwijs van 24 naar 16 tekens teruggebracht, terwijl tegelijkertijd of eerder het Anglo-Friese *futhorc* werd uitgebreid naar 28 tekens. Er bestaat een theorie, dat bepaalde nieuwe runen reeds op het continent zijn ontwikkeld, mogelijk in Friesland, vóór de emigratie van Angelen en Saksen naar Engeland. Maar helaas is geen compleet Anglo-Fries *futhark* op het continent aan-

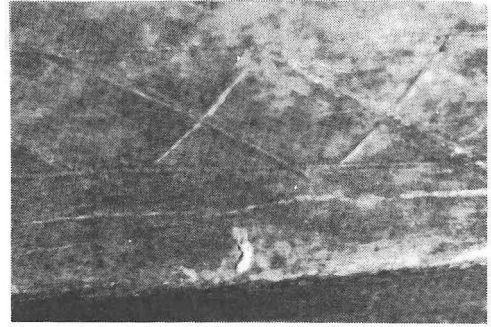

Fig. 1. De twee ingekraste ornamenten (foto CFD).

getroffen.

Hieronder volgt een samenvatting van het verslag van dr. P. Pieper naar aanleiding van zijn onderzoek aan het Doijumse botje met inscriptie. Peter Pieper is archeoloog en runoloog; hij is gepromoveerd op een onderzoek naar de authenticiteit van de zogenaamde *Weser-Runenknochen*. Momenteel is hij werkzaam bij het Institut für Rechtsmedizin aan de Heinrich Heine Universiteit te Düsseldorf.

Volgens dr. Pieper klopt het uiterlijk van het botje met het gewone beeld dat secundair gemineraliseerd terpenmateriaal oplevert. De doorboring in het ene uiteinde en enkele grote en kleine krasjes fluoresceren nog bij gebruik van ultraviolet licht; de gravuren (ornamenten en runen) niet. Dit fluoresceren wijst erop dat de krasen en de doorboring recent zijn. Dat de gravuren niet fluoresceren zou kunnen wijzen op relatief hoge(re) ouderdom. Echter, na proefondervindelijk een soortgelijk botje uit een Noordduitse terp van dezelfde inkepingen voorzien te hebben bleek, dat door voorzichtig en niet te diep te snijden de ultraviolet-fluorescentie vermeden kon worden.

Pieper vermoedt dat de boring en de krasen van tamelijk recente oorsprong zijn, wellicht van vlak voor de vondstdatum: 1970. De boring zou mogelijk aangebracht zijn met het doel te vervalsen.

De gravuren doorsnijden duidelijk usurengroepen. Dit zijn voor bot typische

verweringsverschijnselen, die zich ten gevolge van langdurig verblijf onder de grond op natuurlijke wijze vormen. De gravuren zelf zijn niet geïsureerd, wat erop wijst dat ook deze recent kunnen zijn. Nu bestaat natuurlijk altijd de mogelijkheid dat een middeleeuwer een reeds fossiel stuk bot heeft bekerfd, dat vervolgens in een terp terecht kwam, maar ook dan zouden bepaalde metamorfe fenomenen aan de inkepingen moeten zijn opgetreden. Daar dit niet het geval is, zou niet meer van runen, maar hoogstens van post-middeleeuwse eigendomstekens gesproken kunnen worden.

Interessant is echter dat het kruisvormig ornament met de vier stippen overeenkomsten vertoont met tekens op runenhoutjes

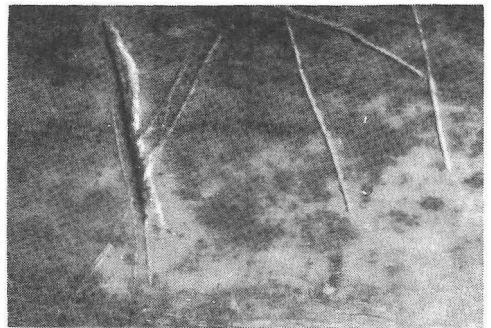

Fig. 2. De runen (foto CFD).

uit Bergen (Noorwegen). Daar wordt zo'n ornament algemeen beschouwd als een zogenaamd 'inschriftopenend teken', voorafgegaan aan de runeninscriptie. James Knirk van het Runearkivet van de universiteit van Oslo schreef mij dat het standaardteken bestaat uit vier of vijf stipjes in kruisvorm. Op tenminste één runehoutje komt twee keer hetzelfde teken voor als op het botje van Doijum. Dat is het houtje bekend als nr. BRM 8561, inscriptie nr. 11. Het bevindt zich in het Historisk Museum in Bergen en draagt twee runeninscripties, die, getranslitereerd, luiden: *felleg:er:fup:sin:bylli* op de ene kant en op de andere kant: *fuporglbasm*. De eerste inscriptie wordt geduid als een obscene dan wel erotische tekst (de predicatie hangt af van het liberale gehalte van de beschouwer); de tweede inscriptie is mogelijk een wat mislukte poging het (jongere) *futhark* weer te geven.

Het kruisvormig ornament op het botje van Doijum kan dus beschouwd worden als inschriftopenend teken; de beide 'runentekens' volgen er inderdaad op; alleen over de ouderdom van de inscriptie bestaat onzekerheid. De mogelijkheid dat de inscripties kort voor 1970 zijn aangebracht bestaat; de Bergense runehoutjes waren toen al bekend.

Summary

In 1970 a sheep's metatarsus from the village of Doijum was offered to the Fries Museum in Leeuwarden. It showed two types of engraved ornaments and possibly a runic inscription. A perforation was present in one extremity of the bone. Doubts regarding the authenticity of the runic inscription arose almost immediately. Dr. Peter Pieper, archaeologist/runologist and working at the Institut für Rechtsmedizin in Düsseldorf, undertook this autopsy by using (among other methods) ultra-violet light. His conclusions are that the scratches (ornaments and pseudo-runic inscription) are most probably of a recent date. Also the perforation was recent and

therefore part of an obvious attempt at forgery.

The ornamental cross with four dots also occurs on a runestick from Bryggen (Norway). The standard ingress symbol in many inscriptions from Bryggen is four or five dots placed in a cross pattern. The ornament on the Doijum bone may therefore be regarded as an authentic ingress sign, but the inscriptions may be recent. The Bryggen rune finds were known some time before 1970.

Literatuur

Knol, E. & T. Looijenga, 1990. A tau staff with runic inscription from Bernsterburen. In: R. Bremer, G. van der Meer & O. Vries (eds.), *Aspects of Frisian philology* (= *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*). Amsterdam, pp. 226-241.